

Előszó

Hatos Pál

Rítus az egész világ?

Úgy tűnhet, rítus az egész világ. Életünk kisebb-nagyobb színpadain szerepeinket készen találjuk, azokat konvenciók, ismétlődő cselekvésformák, beszédaktusok és ismerősen begyakoroltnak tűnt koreográfiák szabályozzák – szeretnénk ugyan, de valójában sem a játékban, sem a való életben nem uralkodik a váratlan, a meglepő, az improvizált cselekvés vagy beszéd. Ez utóbbiak inkább a kivételt erősítő szabály illusztrációi. Létezésünk az első perctől az utolsóig alá van vetve az életfordulókhoz, a mindennapokhoz, a különböző életállapotokhoz kötött rituáléknak. Ezek a rítusok, gondoljunk csak a szülés, születéskörüli kortárs vitákra – otthon-szülés, apa elvárt jelenléte, természetes szülés stb. – nem időtlenek, kultúra és társadalmi állapot függvényei, vitatottak és változó tartalmúak, de mégiscsak azt adják, ami a rítus lényege, ismétlődő és ismerős aktusok révén beavatást, bebocsájtást a közösségbe.

A rítus fogalmát általában körülengeli a valláshoz, az ünnephez, a transzcendentális-hoz való kapcsolódás, végül is azonban a legmindennapibb konvencióink is ritualizálják a mindennapokat, többek között a köszönés és az üdvözlés fajtái, melyeknek legtöbbször nem eredeti jelentése számít, csak a szituatív funkciója, így például a *Hogy vagy? Hogy van?* kérdése, amely a legritkább esetben takar valódi érdeklődést a másik iránt, hanem olyan üzenet, amely biztosítja a biztonságos, megszokott kommunikáció fenntartását. A kisebb-nagyobb emberi közösségek, család, rokonság, törzs, vagy éppen az intézmények belső életében nagyobb szerepet töltenek be az őket megalapozó rituális gyakorlatok, az iskolai ünnepek rituáléja, a karácsony

templomi és családi liturgiái, mint e liturgiát megalapozó hiedelmek vagy éppen részleteiben kidolgozott dogmatika tételei. Sőt úgy tűnik, a hit aktusai sokkal kevesebbet érnek el, s érintenek meg, mint a liturgia szokásszerűen végrehajtandó elemei. Ahogy anyanyelvünket nem a nyelvet kormányzó, struktúrájukat kialakító és dinamizáló szabályok mentén ismerjük meg, hanem az öntudatlan utánzás és a reflektálatlan ismétlés hatalma által sajátítjuk el, úgy vagyunk legtöbbször a vallással, szokásokkal, intézményi magatartáskódexekkel, amelyekbe beleszületünk vagy belenövünk.

Mire való mindez? Óhatatlanul arra kell jutnunk, a „mi” közösségét megalapozó liturgiáknak leginkább az „ők,” a „másik,” az idegenek világával szemben van leginkább létjogosultsága. Miközben a rítus mentén létrejön a közösség, formát ölt az idegenek tábora is, s megszületik a „Másik” alakjában megkonstruált feszültség. Miáltal elfelejtjük, hogy igazából a Másik bennünk is, ismeretlen önmagunk mélyén is ott lakik eltéphetetlen közösségben önmagunkkal, ahogy ezt a francia filozófus, Paul Ricoeur alapvető művében a *Soi-même comme un autre*-ban [Az Én mint Másik]¹ feltárta, s épp ezáltal – legalábbis Ricoeur meggyőző érvelése szerint – az egyén etikai parancsa nem a Másikkal való ellenséges viszony konstituálása, hanem a vele való baráti kapcsolat dialektikájának megalapozása.

Csakhogy ez legtöbbször nem így történik. Bár a szubjektum nem megingathatatlan azonosság, a Másik idegenként vagy éppen ellenségként való konstituálása elfedi ezt a teremtő bizonytalanságot. A rítusok pedig megkönnyítik e hamis közösség biztonságérzetében való otthonosságot. Mert a rítus hatalmának titka elsősorban az otthonosság és a biztonságérzet illúziójában rejlik. Ám ahhoz, hogy

¹• Paul Ricoeur, *Soi-même comme un autre* (Paris: Seuil, 1990)

a rítusközösségek alkotta szembenállás falai leomoljanak, az otthonosság hamis biztonságát is le kell rombolni, ehhez pedig forradalmárookra van szükség, mert a törvényként rögzült rítusok felszámolása mindig hadüzenet. Ilyen hadüzenet volt az ún. szinoptikusok, Máté, Márk, Lukács evangéliumában egyaránt elbeszélte történet is, amely szerint egyik szombaton Jézus és tanítványai gabonaföldeken mentek keresztül, kalászatokat tépdestek, tenyerük között szétmorzolták és ették. A megbotránkozott farizeusok közül némelyek megkérdezték: Miért tesztek olyat, amit szombaton nem szabad? Jézus pedig Lukács szerint így válaszolt nekik: „Nem olvastátok, hogy mit tett Dávid, amikor megéhezett ő is meg azok is, akik vele voltak? Bement az Úr házába, elvette a szent kenyeret, és megette, sőt azoknak is adott, akik vele voltak; pedig a kenyeret nem lett volna szabad megenni, csak a papoknak. És kijelentette nekik: Az Emberfia ura a szombatnak.” (Lk, 6, 1-5.)

Az evangéliumi részlet üzenete természetesen az, hogy a rítussal való szembenállás hatalmat ad az egyén kezébe saját sorsa és szükségletei felett, s új, egyetemesebb közösség ígérte hordozza. Persze aztán történeti fejlődésük során a keresztény egyházak is leginkább rítusközösséggé lettek – bár a törvény, a liturgia, a rítus által kormányzott kereszténység mindig megtalálta a maga haragos prófétáit, forradalmárait, akik nem elégedtek meg a ritualizált kereszténységgel, hanem a „keresztény szabadságot” keresték. Fellépésük vagy elenyészett, vagy új példává lett – a világtörténelem fontos, vagy mellékes lábjegyzeteivé –, mint Ulrich Zwingli zürichi plébános tette is, aki 1522 nagyböjtjén nyilvánosan kolbászt evett barátaival – bár egyes beszámolók szerint ő maga nem evett –, majd miután tette nagy felháborodást keltett, beszédet írt *Von Erkiesen und Freiheit der Speisen* címmel. Lényegében ebben a könyv-

ben tette fel először a reformátori kérdést: a Krisztusban megjelent kegyelemben kell-e bízni, vagy az emberek által kitalált előírásokban?²

Itt és most ennek a kérdésnek nem a sokat elemzett és vitatott teológiai vonzatai érdekesek. Hanem az paradox, hogy a rítus emberfeletti hatalma mégiscsak emberi, kollektív alkotás. S ha igen, hogy fér össze mindez a művészet céljaival, amely – legalábbis a romantikus művészetfelfogás szerint – a váratlanra, a teremtő újdonságra, a konvencionálissal s a szokás hatalmával való szakításra épül? Vagy mégsem? Az itt következő tanulmányok a rítus emberközelségét és emberen uralkodó hatalmát, művészi inspiráló erejét egyaránt érintik. Jó olvasást!

2 • Jos Colijn, *Egyetemes egyháztörténet* (Budapest: Iránytű Kiadó Alapítvány, 2001), 148. Vö: Philippe Oswald Welti, *Das Froschauer Wurstessen von 1522 – eine Fussnote der Weltgeschichte* (Zürich: Neujahrsblatt, Verlag der Zunft zur Waag, 2022)